

STUDENTSKÝ PRŮZKUM VOLBY ALTERNATIVNÍCH UČEBNIC

MARIE LINKOVÁ, ALEXANDER TUČEK

Jednou z inovací v přípravě učitelů pro primární školy se na Pedagogické fakultě UK stalo v roce 1997/98 zavedení kurzu „Pedagogický výzkum. Součástí tohoto kurzu byl terénní průzkum, kdo, jak a co volí na prvním stupni základních škol z nabídky učebních textů. Průzkum byl zopakován v jiném terénu s dalšími studenty také v roce 1998/99.

Hlavním důvodem pro uspořádání průzkumu byl motiv studijní. Účast na průzkumu měla studentům exemplárním způsobem poskytnout osobní výzkumnickou zkušenost a zároveň ověřit jejich předpoklady podílet se na realizaci pedagogického výzkumu.

Druhým důvodem byl samozřejmě věcný zájem o poznání, jak se využívají paralelní učební texty, jejichž existence patří k nejvýraznějším transformačním změnám v českém škol styl.

Projekt a organizace průzkumu

Prvním úkolem průzkumu bylo zjistit, kdo a jak rozhoduje na školách o výběru z existující nabídky učebnic. Druhým úkolem bylo zjistit, kterých textů se na zvolených školách skutečně užívá.

Studenti dostali k dispozici teoretická východiska průzkumu (Tuček 1998), manuál pedagogického výzkumu (Tuček 1995), pokyny pro průzkum na školách, osnovu rozhovoru s ředitelem školy a pět záznamových archů o učebnicích používaných v 1. - 5. ročníku. Měli také k dispozici seznam schválených učebnic a učebních textů.

Diskuse o projektu průzkumu a nácvik explorativních technik probíhal v seminárních skupinách citovaného kurzu a získání dat z jedné základní školy patřilo k podmínkám pro udělení zápočtu. (Studenti kromě toho koncipovali a někteří i realizovali ještě individuální výzkumný projekt, různě těsně spjatý s tématem společného průzkumu.)

Průzkum byl realizován ve třech etapách:

- 1) březen až červen 1998, 60 fakultních základních škol, 64 studentů,
- 2) říjen 1998 až leden 1999, 34 různých ZŠ. 34 externích studentů,
- 3) březen až květen 1999, 84 nefakultních ZŠ v Praze a okolí, 84 studentů.

Protokoly rozhovorů a záznamové archy o užívaných textech se zpracovávají prostou sumarizací. Úplná dokumentace průzkumu včetně rukopisu zprávy o první etapě je archivována na katedře primární pedagogiky PedF UK.

Poznatky o studentech

Zkušeností se studenty v roli výzkumných pracovníků se shodují jednak se známým postojem učitelů k pedagogickým výzkumům a jednak s obvyklými přístupy ke studijním (zápočtovým) úkolům.

To znamená, že postoj k výzkumu byl vyčkávaně neutrální, v několika případech až odmítavý. Z jednotlivých aktivit byl pro studenty nejpříjemnější kontakt se školou a nejobtížnějším úkolem iniciativa při vedení rozhovorů. Část studentů využila také příležitosti k seznámení se současnou nabídkou alternativních učebních textů.

Hlavním rozdílem se tak stala míra svědomitosti při plnění zápočtového úkolu. Na druhé straně se v semináři projevil poměrně značný zájem o nácvik výzkumných technik. Navzdory všem obtížím se průzkum podařilo prostřednictvím studentů realizovat

Jich předpoklady vést výzkumný rozhovor lze stručně charakterizovat zjištěním, že techniku interview fakticky změnili v dotazník. Všeobecně použili pouze zadaných otázek a v několika případech jen předali osnovu rozhovoru adresátům k vyplnění. Něco je dáno asymetričností vztahu mezi ředitelem školy a studentem, něco falešnou racionalizací úkolu a něco jistě i přece jen nedostatečným nácvikem výzkumné techniky.

Jestliže potíže s taktikou rozhovoru si studenti během průzkumu vcelku uvědomili, pak důležitost organizace rozhovoru (čas, místo, způsob protokolování) nedocenili ani na základě získané zkušenosti.

O vstřícnosti adresátů průzkumu svědčí to, že se k tématu rozhovoru volně vyjadřovali a že nevyžadovali od studentů žádné pověření k průzkumu. Pouze jedna ředitelka nejdříve účast své školy odmítala s odkazem na přetížení různými anketami, ale nakonec studentům vyhověla. Jeden z ředitelů podmínil svou účast tím, že dostane k dispozici výsledky průzkumu. Na druhé straně měli vedoucí pracovníci tendenci poučovat studenty o samozřejmostech (schvalovací řízení, směrnice pro hospodaření apod.)

Lepší předpoklady ke zjišťování evidenčních dat prokázali studenti při jednání s třídními učitelkami. Opakovaly se sice podobné zkušenosti jako při vedení interview (nepřipravenost reagovat na některé informace, nedůslednost při získávání výpovědí apod.), ale úkol byl pro studenty zřejmě určitější a vztah s třídní učitelkou byl zřejmě kolegiálnější.

Věcnou slabinou studentů byla nedostatečná znalost existujících učebnic, s nimiž se zpravidla seznamovali až při průzkumu. V tomto směru se nápadně odlišovali externí studenti, kteří se odlišili také výrazně větším zaujetím pro téma průzkumu.

Poznátky o volbě učebnic

Odpovědi na otázku, kdo vybírá alternativní nabídky, potvrzují všeobecně známou praxi jistého vzájemného vyjednávání mezi učitelkami a vedením školy. Vliv jednotlivého učitele je zřejmě dosti diferencovaný a podíl rodičů je zcela zanedbatelný.

Jako zdroje informací o existující nabídce alternativních učebnic výrazně dominují nakladatelské domy se svými katalogy a dealery, na druhém místě pak výstavy a prodejny. Jiné zdroje jsou vzpomenuy jen zřídka, tj. školské úřady, porady, pedagogický tisk, individuální „pátrání“ a náhodné zdroje učitelů. Ojediněle bylo vzpomenuo pražského Pedagogického centra a stejně ojediněle, i v případě fakultních škol, pedagogické fakulty. Za zásadnou zvláštnost lze považovat spolupráci školy s určitým nakladatelstvím nebo s autory.

Mezi zdůrazňovaná kritéria výběru patří kurikulární validita jako shoda učebnice s praktikovaným vzdělávacím programem, finance, vzájemná návaznost, názor či přání učitele, přiměřenost a srozumitelnost, obsah a technická kvalita a praktická využitelnost daná dostatkem cvičení apod. Mezi ojediněle uváděnými kritérii nalezneme metodický postup, strukturaci textu, estetickou úroveň, jazykový styl, hmotnost aj.

Na základě získané evidence byl sestaven přehled nejčastěji používaných textů, uspořádaný podle ročníku a předmětů, ale výběrové tendence učitelů a vedení základních škol lze nejlépe vystihnout tím, jaký je podíl jednotlivých nakladatelství.

Ze dvou základních možností, jak sumarizovat získaná data (tj. podle ročníků a podle vyučovacích předmětů), má větší vypovídací hodnotu druhá z nich, protože lépe diferencuje strategie různých nakladatelských domů.

Údaje obsažené v připojené tabulce potvrzují všeobecnou zkušenost s převahou tří čtyř nakladatelských domů při existenci - zřejmě trvale proměnlivé - několika menších firem.

Některé závěry

1. Studenti jsou kapacitní výzkumnou rezervou pedagogické fakulty a mají předpoklady podílet se na terénních výzkumech na školách a někteří z nich se mohou podílet i na zpracování dat.
2. Účastí na výzkumu získávají studenti nejen metodologické dovednosti, ale prohlubují také některé prvky své profesní kompetence. V daném případě rozšířili své znalosti o existujících učebnicích.
3. Výpovědi ředitelů škol a učitelů prokazují dominantní roli podnikatelských zájmů nakladatelských domů při tvorbě a šíření učebních textů ve srovnání s vlivem školské administrativy (vliv vzdělávacích standardů a programů, schvalovací řízení, hospodářská pravidla). Jinak vyjádřeno, spíše nabídka určuje poptávku než naopak.

4. Tři až čtyři nakladatelství usilují o univerzální uplatnění, tj. prosazují se ve všech vyučovacích předmětech, zatímco jiná z nich se specializují jen na některé předměty, nebo se věnují učebnicím jen příležitostně. Zda produkce a konkurence různých nakladatelství vytváří učebnice jen jako komerční alternativy, nebo jako alternativy vzdělávací, to současná poptávka pouze naznačuje.

5. Volba a výběr učebnic jsou na konkrétních školách procesem vzájemného vyjednávání mezi učiteli a vedením školy (bez účasti rodičů), v němž se jednotlivci prosazují velmi rozmanitým způsobem.

6. Informovanost o existující nabídce učebnic je neúplná a je velmi málo ovlivněna odborným pedagogickým tiskem a institucemi přípravného a dalšího vzdělávání učitelů.

7. V užívání učebnic se projevuje několik ne zcela vyhraněných tendencí: a) tendence ke kompatibilitě učebnic uvnitř dané školy (orientace na produkci jednoho nakladatelství, dohoda o volbě textů pro paralelní třídy a následné ročníky a stupně), b) tendence ke kombinování různých textů v konkrétní Školní třídě, a to pravděpodobně z nestejných důvodů, c) tendence ke zhospodárnění při užívání učebnic (spíše doplňování než změna používaných učebnic, přenášení části nákladů na rodiče žáků atd.)

8. Problematika učebnic se může stát vhodným námětem ke spolupráci Pedagogické fakulty UK a jejích fakultních škol, neboť ta se dosud děje nahodile podle autorské nebo metodické iniciativy jednotlivců.

Literatura

Tuček, A.: Proměna učebnic a jejich teorie. Ln K současným problémům vnitřní transformace primární školy. PedF UK, Praha 1998, str. 157—175

Tuček, A.: Učitelství manuál pedagogického výzkumu. Pomocný studijní text. PedF UK, Praha 1995, 65 s

AUTOŘI – KONTAKT:

Mgr. Marie Linková,

Doc. PhDr. Alexander Tuček, CSc.,

Katedra primární pedagogiky Pedagogické fakulty UK

Praha

Příloha:

Využití nabídky učebnic z různých nakladatelství (tituly učebních textů pro 1. – 5. r. násobené počtem škol, které jich v letech 1997/98, 98/99 používaly).

Předmět	čtení psaní	český jazyk	mate- matika	prvouka příro- dověda	vlasti- věda	celkem
Nakladatelství						
Alter	444	196	390	238	129	1397
Fortuna	253	120	220	340	58	991
Prodos	230	78	191	201	67	767
Jinan	306	205				511
SPN, Scientia	142	126	95	65	16	444
Nová škola	13	159	185			357
MÚ AV ČR			87			87
Prometheus		10	66			76
Práce					83	83
Portál				4	10	14
Pansofia	25	10	19	27	3	84
Kartogr.				2	28	30
Albra				3	14	17
Blug	11	6	1			18
Galaxie	2		3			5
Studio 1+1	21		4	1		26
Grafie	1					1
Agar	1					1
J & J Morava			1			1
Schneider	1					1
Dialog	2					2
Septima		1				1
Fragment		1				1
Paseka					1	1
Graphics			1			1
Albatros	1					1
Celkem	1453	912	1263	881	409	4918